

ЈООНОЙ-БӨКӨ

Бир јакшы кара атту,
Бир јаман кара атту
Јооной-Бөкө журтап јатты.
Ай-канатту куш артырбас,
Айры туйгакту аң артырбас — деп
Ады-чуузы јайылып турды.
Бу өйдө төс түнүрлү
Торгойок деп кам эмеген
Алтайда јаткан болтыр.
«Ай канатту куш артырбас,
Айры туйгакту аң артырбас,
Акыр ла, Жооной-Бөкө!» — деп,
Ичи ачып Торгойок
Оны өлтүрер эбин бедреди.
Јооной-Бөкөни өлтүрерге
Торгойок кам саба урды.
Торудан салып камдады,
Кудайга суракту јетти.
Торгойокты кудай угуп,
Јөбин мынайда берди:
«Јакшы кара аттың
Көзин чокыыр кускун ийер» — деп.
Олордын мындый јөбин
Јооной-Бөкө билип алды,
Кускун келерин сезип салды.
Јакшы кара адын ол
Кийисле ороп койды,
Јаман каразын агыдып ийди.
Кудайдаң келген кускундар
Јаман кара аттың
Эки көзин ойдылар.
Јооной-Бөкөгө тутуртып,
Сабадып алган кускундар
Јүк ле тынду јандылар.

Торгойок эмди көрүп јатса,
Јооной-Бөкө оноң тыңыда
Андап-куштап азыранат,
Аткан огы јерге түшпейт.
Торгойок камдап турза,
Тузазы чек јок болды.
Торгойок там ачаптып,
Оноң тыңыда атыланды.
«Кудайым мениң база
Мекелейтен турбай» — деп,
Кам бойында сананды.
«Јакшы караның көзин
Кускундар ойзо, андабас — деген. —
Је јакшы караның көзин
Кускундар ойгон кийининде,
Јооной-Бөкө там тыңыды» — деп,
Торгойоктың ичи күйди,
Камдаарын база ла баштады,
«Сени эмди ле базарым» — деп,
База ла катап саба урды.
Камдап кудайга ойто јетти,
Комудалду сөзин айтты:
«Јооной-Бөкө андаганча,
Алдындагызынан артык
Аңды-кушты кырганча» — деди.
Кудай ончозын мыны угуп,
Торгойокко јөбин берди:
Тогус ачап бөрүлер ийип,
Јакшы кара атты
Јидирер болуп јөптөшти.
Јооной-Бөкө кыйалта јоктон
Мыны база да билип салды.
Јакшы караны бөктөди,
Јаман кара атты дезе
Айыл тыштында
Армакчылап салды.
Тогус бөрүлер ачаптып,
Торолоп келгиледи.
Јаман кара атты
Тудуп јигиледи.
Је Жооной-Бөкө тогус бөрүлерди
Тудуп алып сабап-сабап,
Јүк ле тынду божотты.
Торгойок эмди көрүп јатса,
Јооной-Бөкөниң јакшы каразы
Ол ло бойы эзен эмир.
Оны билип, Торгойок
Ачу-коронго түшти:
«Уч-Курбустан кудайым база

Төгүнчи беди» — деп сананды,
База ла катап саба урды,
Кудайга комудалду жетти:
«Joоной-Бөкөннiң андаары
Там тыңыды, кудайым.
Анды-кушты кырары
Там көптөди, бөрөкөн.
Joоной-Бөкө там жаранды,
Jакшы кара ады эзен» — деп,
Кам кудайга коптонды,
Joоной-Бөкөннi жок эдерге
Оноң ары сурады.
Мыны уккан кудай
Торгойокко айдып турды:
«Уч кара кускундарым,
Тогус ач бөрүлерим
Joоной-Бөкөннiң адына
Чыдабаган болзо,
Эртен тура эрте
Joоной-Бөкөннiң үстүне
Jaан жалкын уулымды ийерим.
Jалбак таштын үстине
Joоной-Бөкө сакып алзын.
Ады ла бойын экүни
Jаба согуп саларыбыс,
Joоной-Бөкө жок болор» — деп,
Уч-Курбустан кудай айтты.
Кудайдан jakылта бергенин
База ла кыйалтазы жоктон
Joоной-Бөкө билип салды.
Эртенгизинде эртен тура,
Эртелеп күн чыккалакта,
Joоной-Бөкө баатыр бойы
Jакшы каразына минип,
Jалбак таштын үстине
Jалтаныш жоктон тура түшти.
«Кудайдын айткан jakылтазынан
Канайда чыгатын эди» — деди.

Уч-Курбустан кудайдын уулы
Күкүрт болуп унчукты,
Кара булуды кайнады.
Курбустаннын jaан уулы
Joоной-Бөкөннiң үстине
Чокумдап түжерге сананды.
Je ол чөйилип келип,
Түжүп, тийердин кажы jанында
Joоной-Бөкө баатыр
Jакшы каразыла туура

Элес эдип калыда берди.
Joоной-Бөкөннi базар ордына
Jалбак таштын үстине түжүп,
Ачузына кудайдын уулы
Калактап-сыктап жада берди.
Мыны көргөн Joоной-Бөкө
Ойто кайра бурылып,
Kаткырып, ченеп сурады:
«Kалак-кокый, бу слер,
Кудайдын jaан уулы,
Joоной-Бөкөннiң үстине түжүп,
Jапшыра согордын ордына
Jалбак таштын үстине
Jалбагынан не түштигер,
Jалмажаарды не сындыраар?» — деп.
Оны угуп, кудай уулы
Aйдар эрмек таппай салды,
Уйадына чыдабай турды.
Joоной-Бөкө кудай уулын
Jалбак таштын үстине
Өрө араай тургусты.
Jалмажы сынык кудай уулы
Эрик жокто атанды.
Мынын кийининде Joоной-Бөкө
Aйылына jанып амырады,
Aру тууядык көксиле
Aйландыра шүүп келди:
«Торгойок деген кам
Jокту-joйуны мекелеп,
Jангыс малын тайып,
Aчап бөрүдий акшып,
Kөк бөрүдий көңжип,
Mени канайдар ол.
Эки балтырым сыстап,
Эргенек эдим арып,
Aлтайдан андап жүрген,
Aкту күчимле азыранган
Mени канайып та болбос» — деп,
Oмок-сеген бир сананды,
Энчү-амыр журтай берди.
Бир күн Joоной-Бөкө
Өрө туруп ачурканып айтты:
«Торгойоктын чедендеги
Торбогын блаажып турган эмезим,
Aлтайымнан андап
Aзыранар кижин мен» — деди.
Aдына минип алып,
Aндап-куштап атанды,
Aлтайына желдиртип жүрди.

Мыны көргөн Торгойок
 Тоголонып ыйлады,
 Жаманы ичине бадышпай,
 Жадып алып аңданды:
 «Акыр, бу не болды?
 Кудайым эмди мени
 Учтинчи катап мекеледи.
 Бай бозоны урадым,
 База катап барадым,
 Жооной-Бөкөни базадым,
 Жолына туй турадым» — деп,
 Жоон жыландый санаалары
 Жоондор чылап кыймыкташты.
 Төртинчи катап барарга
 Торгойок база шыйдынды.
 Уч-Курбустан кудайга
 Карбаңдап туруп жетти.
 Ак өргөбзін ачып,
 Ачап бөрүдий улыды:
 «Жооной-Бөкөни жок эдерге
 Күчим мениң чыкты — деди.—
 База ла болуш сурап келдим,
 Жоголторго арга бедредим.
 Жоонойды жок эдер керек,
 Јоруктап Алтайда жүрбесин.
 Јакшы камды тообос,
 Јанына келип мүргүбес,
 Јаман таңма ол — деди,—
 Камнаң болуш сурабас
 Калапту тенек ол» — деди.
 Мыны уккан Курбустан
 Мынайда айтты Торгойокко:
 «Уч катап Жооной-Бөкөни
 Олтүрип мен болбодым.
 Учтен көп жаргылаар
 Јаңым мениң жок — деди.—
 Айдын аразында слер
 Алтыгы ороонго барып,
 Эрлик-Бийден болуш сураар.
 Жооной-Бөкөни жаргылаар
 Аргазы оның бар болор.
 Керечизине ийетен
 Уч кара кускуным,
 Тогус ач бөрүүм болор,
 Јалмажы сынык та болзо,
 Јаан уулым база барар» — деди.
 Уч-Курбустан кудай
 Сайламалу сай бичикти
 Жооной-Бөкөгө бичиди,

«Јер-тамынын оозына
Једип барып сакызын» — деди.
Јакылтаны Торгойок алып,
Јанып, јолой сүүнип келди.
Сайламалу сай бичикти
Јооной-Бөкөгө табыштырып берди.
Бичикти көргөн Јооной-Бөкө
Јал-јүреги јалтанбады,
Эт-јүреги эшшелбеди:
«Олор чылап мен
Актуларды ыйлатпагам,
Јаңыс малын айрыбагам,
Јабаа-кулдын тайбагам.
Јаңыс колдорынын күчиле
Јадып турган кижидең
Јаан нени көргилеген.
Јаңыс адымды тайарга,
Јаңыс бойымды базарга
Торгойок јаантайын амадаган.
Уч-Курбустаннан коркыбагам,
Эрликтең де коркыбазым» — деп,
Эр-бойында бек сананды.
Ай аразы жууктады,
Јер-тамынын оозына
Барар ой једип келди.
Бу күндерде Торгойок
Эрликке база барып келтир.
Ойлөр өдүп једерде,
Јер-тамынын оозын көстөп,
Јооной-Бөкө атанды.
Једип келип көрөр болзо,
Јер алдынан эрлик чыккан,
Устүгиден кудай түшкен,
Сырты сойылган бөрүлер,
Јумын јулдырган кускундар,
Јаан уулы кудайдын
Јалмажы сынык база кожо,
Торгойок кам база мында
Јуулып калган турдылар.
Алтын столды тургузып,
Ак ширдекти төжөнгилеген.
Эрлик-Бий ле Уч-Курбустан
Экү коштой отургылайт.
Уч-Курбустан кудай
Торгойоктон сурап турды:
«Төртинчи катап меге
Не комудалду келдин?» — деди.
Кыл өөчи кыймыктап туруп,
Торгойок мынайда айтты:

«Joонoй-Бoкo андап-куштап,
Курсактан алдырышпайт,
Алтайдын ангын кырып,
Аткан огы жерге түшпейт,
Ангнын эдинен кудайга бербейт,
Камык алудан камга бербейт.
Алтайдын ангын тегин кырып,
Аштабай Joонoй-Бoкo жүрөт.
Ан-кушка мен килеп,
Joонoй-Бoкoни токтодорго
Эп-сүмезин бедрегем.
Уч-Курбустан кудайга
Болуш сурап баргам.
Уч-Курбустан кудай
Жакшы кара аттын
Көстөрүн уштып жизин деп,
Уч кара кускун ийген.
Ол тужунда Joонoйдо
Андаар арга жок болор — деп,
Уч-Курбустан кудайыс айткан».
Уч-Курбустан кудай
Күкүрт чилеп күзүрт этти,
Темир чилеп шыгырт этти,
Joонoй-Бoкoдoн сурай берди:
«Уч кара кускунды
Мен жаргылу ийгем — деди,—
Жакшы кара адыгнын
Көстөрүн уштыыр болгон,
Олорды сен не соккон?
Жүк өлтүрбей божоткон?
Каруузын айт ылтам?» — деп,
Уч-Курбустан кудай
Кизиреп анайда сурады.
Угуп отура Joонoй-Бoкo
Каруун мынайда жандырды:
«Уч кара кускундарды
Жакшы адымнын көзин ойзын деп
Слер ийген эмтиреер.
Je уч кара кускундараар
Ачаптарына чыдашпай,
Балдардын минип, оындап жүрген
Жаман каранын көстөрүн ойгон.
Жакшы каранын көзин ойбой,
Жастырганы учун уч кускунды
Сокконым менин чын» — деди.
Оны уккан Курбустан кудай
Ончозына мынайда айтты:
«Уч кускунды ийеримде
Жаман каранын көстөрүн

Ойып жизин деп ийбегем,
Жакшы каранын көстөрүн
Ойзын деп мен ийгем.
Уч кускун жастыра
Жаман кара аттын
Көстөрүн ойып жиген учун
Joонoй-Бoкoгo соктырган эмтир.
Соктырган уч кускундарым,
Шороор эмтир,
Согуп алган Joонoй-Бoкoнинг
Мөри болтыр» — деди.
Онон ары Уч-Курбустан
Joонoй-Бoкoдoн база сурады:
«Торгойоктын экинчи сурагына
Тогус бөрү ийгем,
Олорды ненин учун соктын?» — деди.
Joонoй каруун мынайда берди:
«Слерден келген тогус бөрү
Жакшы караны жиир болгон,
Онын учун мен
Түнде келзе, бедреп жобобой,
Таап жиирге белен болзын деп,
Жакшы караны чедендеп койгом.
Оны сугуп, бөктөп салала,
Эртен тура балдарга
Иштеп барарга белен болзын деп,
Жаман кара адымды
Айыл жанына армакчылагам.
Je тогус ач бөрүлөр
Жакшы кара адымды
Келип жиир ордына
Ачабына чыдашпай,
Балдардын иштеп минетен
Жаман, сокор кара атты
Жигилеген учун сокком» — деди.
Эдер немезинин аайын таппай,
Арга жокто Уч-Курбустан
Бу суракты артырып койды.
«Камнын үчинчи комудалына
Жаан уулымды ийгем.
Онын жалмажын не сындырды,
Жарым тынду не ийдин?» — деп,
Уч-Курбустан база сурады.
Каруузына Joонoй-Бoкo
Олорго мындый сөстөр айтты:
«Мен адыма минип алала,
Слердин жаан уулаарды
Жалбак таштын үстинде сакугам.
Слердин жаан уулыгар

Айланып тўжери ундып,
Кенетийин кўркўреп,
Кенете келип тўжерде,
Кенетийин адым ўркўген,
Кенете келип калыган.
Онын учун слердин уул
Менин ўстиме тўшпей,
Жалбак ташка келип тўжеле,
Жалмажын сындырган эди» — деди.
«Joоной-Бўкў чын айдат па,
Айса тўгўндеп туру ба?» — деп,
Уч-Курбустан уулынан сурады.
Кудайдын жаан уулы
«Чын» — деп унчукты —
Кенете тўшкеним учун
Ат ўркўйле, туура болгон.
Ол тужунда мен дегежин
Жалбак таштын ўстине тўжўп,
Жалмажымды сындыргам» — деди.
Уч-Курбустан кудайдын
Айдар сўзи табылбады,
Аргазы жокто жўптўнди.
Тўртинчи жаргыга иженип,
Курбустан кудай куру болды.
Аргазын таппай салала,
Арт-учында мынайда айтты:
«Тўрт жаргыда бистер
Joоной-Бўкўни болбодыс.
Эмди бу кижиле нени эдер?
Кандый жўпти чыгарар?» — деди.
Мыны угуп, Эрлик-Бий
Отурып жадала айтты:
«Олор экўни эмди бис,
Joоной-Бўкў лў Торгойокты,
Бескеге салып бескелеер.
Кемде килинчек кўп,
Ол бескени уур базар.
Килинчектўзи олордын
Менин колыма барзын.
Ак санаалузы олордын
Ак-жарыкта жўрзин» — деди.
Мыны уккан Joоной-Бўкў
Эт жўреги эмеш элеп,
Болчок жўреги эмеш сыстап,
Араайынан бойында
Эбиреде шўўнди.
Эки кўзи карарып,
Торгойок камды аждарды,
Алаң кайкап сананды:

«Акту бойымды жиирге
Эбин тапканы бу туру,
Алтан жашту карган кам
Бескени канайып уур бассын.
Эди-сўўги агып калган,
Қарып чырыш жўзине кирген.
Мында нени ол тартар.
Эрик жокко мен эмди
Базылатаным бу туру» — деп.
Андый да болзо, бойында
Эмди бек сананды.
Туура сырангай баспаска
Туруп барып, бескеге отурды,
Торгойок эмеген база отурды.
Joоной-Бўкў кўрўп турза,
Торгойок эмеген эмди болзо
Онон уур базып жадат.
Мыны кўрўп Эрлик-Бий
Эк сагалын сыйманды,
Ачуурканып мынайда айтты:
«Эки ат жарыш этсе,
Бирўзи озолоор учурлу.
Эки кижиле кўрешсе,
Бирўзи жендеер учурлу.
Торгойокты мен алатам,
Жер алдына апаратам» — деди.
Оны уккан Joоной-Бўкў
Жўреги сўўне берди,
Онон тўрген атанды.
Эмеш-эмеш коолодо
Кожон-комус салып ийди,
Не болгонын шўўнип,
Бойы эмди сананды:
«Ак-чек иштеген,
Эки колы кўчиле
Эмдиге жетире азыранган,
Албатыны шыралаптай
Акту кўчиле иштеген кижиле
Қачан да болзо аргаданар.
Албатыны Эрлик те бий,
Орў турган кудай да
Канайып та килинчектеп,
Жип болбос» — деп каткырды.
Онон база катап
Торгойоктын уурына
Қайкап, мынайда айтты:
«Жоктунын жогын алып,
Жедикпестин жангыс малын
Тайган, жиген учун

Албатының көзининг жажы
Оны биске уурладып,
Ойто качан да бурылбас,
Олжолоп албатыны жибес
Ол жерге аткарган» — деп,
Онойып айылына жанып,
Малын-кужын азырап,
Омок-седен жада берди.

КАН-ЈЕГЕЙ

Төрт какпакту кара тайга колтугында,
Төрт толукту кара көлдинг жаказында
Қары-жажы жеде берген,
Қатан-сөбги божой берген,
Орто жаштан өдө берген,
От-жалкыны сене берген
Қан-Јеерен атту
Қан-Јегей баатыр журтап жатты.
Јатка берер балазы јок,
Јанына конор уулы јок...
Тату эмчекти үлежип эмген,
Тар карынга кожо јаткан
Эр жагыс карындажы
Таспа-Қара атту
Сокор-Қара баатыр
Јер алдында журтап жатты.
Алты шанкы белге соккон,
Айыл тудар өйи јеткен
Алтын-Јүстүк сыйнызы
Ай кеберлү көбркий болды.
«Қайа-таштый јөбжөмди,
Қарганадый малымды
Мен өлзөм, эмди
Қуш тиштенип өрө учар,
Қурт тиштенип төмөн јылар.
Санаам менин кыскарды,
Салымым менин јууктады.
Қандый јүрүм болды» — деп,
Қарган баатыр комудайт.
Бир күнде Қан-Јегей
Алтын үйген алып чыкты,
Ат чакызына согуп ијди.
Төрт какпакту кара тайга кырынан,
Төрт толукту кара көлдинг жаказынан

Кан-Јеерен казаладып једип келди,
Канча јерди жаңылада киштеп келди.
Адын уткып, адын адап,
Карган баатыр эмди болзо
Жалакай жылу сѳстѳр айдат,
Жал-куйругын сыймап турат.
Кѳбѳ жалаң токум салат,
Арташ кѳлер ээрин ээртейт.
Алын-кийин кѳндүргелеп,
Ургүлјиге үзүлбейтен үч колонгын
Уч эбире тартып турат.
Ат јепсели бѳткенде,
Айылына кирип тѳлкѳѳр алат,
Алтын кайырчак ачып турат,
Кѳмүш чѳмин эптеп кийет,
Алтын чѳмин арта кийет.
«Карыдым мен калганчыда.
Калык-јоным эбиретем,
Арка-тууда јайылган
Ак малымды айланатам,
Јер-энемди кѳрѳтѳм» — деп,
Кан-Јегей кереес сѳзин айдат.
Алтын-Јүстүк сыйынын
Алдыртала, алкап турат,
«Айылды-јуртты кѳрүп јат — деп,
Араай үндү јакып турат.—
Алты жылга албаты ортозына јүредим,
Јети жылга мал жаказына једерим» — деп,
Кан-Јегей калганчыда
Алган эжиле, Алтын-Јүстүк сыйныла
Алкыш-быйанду јакшылажып атанды.
Канатту куштый Кан-Јеерен
Кобы кептү кобыл тарткан,
Коо кырлан јолын тарткан,
Кѳк ѳлѳнгди кѳмѳ баспай,
Јаш ѳлѳнгди јайа баспай,
Алын колы јорго салган,
Кийин буды бийе салган
Элен-селең барып јадат.
Санана берген Кан-Јегей
Сунуп баскан алтайын,
Сузуп ичкен сууларын,
Айу јадар арташтарын,
Бѳрү јадар бѳрѳлдѳрин
Кѳрүп, јенил барып јадат.
Јай болгонын јардынаң билип,
Кыш тѳшкенин жаказынаң кѳрүп,
Тил билишпес јонун уткып,
Түк танышпас малын танып,

Јети жылга јетире јортты.
Албаты-јонның талортозын ѳткѳлѳктѳ,
Ак малдын талортозын кѳргѳлѳктѳ,
Бир катап карган баатыр
Алан кайкап тура берди.
Эмди кѳрүп турар болзо,
Јолго толо улус болды.
Јойу, атту барып јадат.
Аксактары тайактанып,
Сокорлоры једектенип,
Амыры јок чубап јадат.
«Не тѳймеген калык болгон?
Нени сескен јон эдигер?
Јакшы нени уктыгар?
Јаман нени билдигер?» — деп,
Кан-Јегей кату сурап турат.
Каран чочып, кайкап турат.
«Эркетендү кааныбыс,
Эрјинелү бийибис,
Каан ордына каан бѳткен,
Бий ордына бий чыккан.
Ыраакта айыл-јуртаардын
Ырызына сѳүндибис,
Уул чыккан деп угала,
Уйку таштап бастыбыс» — дешти.
Кан-Јегей уккан бойынча,
Капшай ла кайра јүткѳди.
Кан-Јееренди шунудып,
Карыганын ундыды.
Јинји кептү тизиле берди,
Јибек кептү чѳйиле берди,
Канча талай кече берди,
Канча тайга ажа берди.
Анча-мынча болбоды,
Ат чакызына токтоды.
Эбире јуулган калыкты
Эмди жаңы ондоды.
Албаты јүзи кызыл ѳрттий,
Ат тыныжы куу тумандый...
Кан-Јегейдин адын аларга,
Канча колго чылбыр јетпейт.
Коркып тургандый баатырды
Колтуктаарга кол бадышпайт.
Айылына баатыр мендеп кирди,
Айдып турганы мындый болды:
«Алган мениң эжим, — деди. —
Акыр, бу мениң тѳжим бе?
Аамайтый берген тужым ба?
Чын болзо, чырайын кѳргүс,

Төгүн болзо, төгүнин угус?»
Алтын-Чачак абакайы
Араай-жобош эрке көрди,
«Алтын ширдек үстин
Ажарынып көрзөн» — деди.
Көргөн бойы Кан-Жегей
Көстин жажын арчый берди:
«Көксимнин каны,
Көзимнин оды,
Көргөн жангыс уулым!» — деди.
Јети ириктин терези
Јен јетпес,
Тогус ириктин терези
Тон јетпес
Баатыр уулчак бай ширдекте
Баштактанып ойноп јатты.
«Јангыс уулдын адын адаар,
Јаан јыргалду той болор — деп,
Јарды баатыр јарлап ијди.—
Көбнин кири, көгүстин каны,
Көс жарыткан јаркын» — деди.
Буурадый жоондордон,
Булуттый казылудан
Талдап сойып турдылар.
Тайгадый эт тууралды,
Талайдый аракы урулды.
Ыраак јерде јаткандарды
Бичикпиле алдырткылайт,
Јуук јанында јаткандарды
Элчибиле экелгилейт.
Алып-күлүктер бириккенде,
Албаты-јоны јуулганда,
Кан-Јегей келип јарлады:
«Баланын адын адаарга
Күнеерип, күүнзеп тургандар
Јаан керек деп јалтанбазын,
Јабыс керек деп базынбазын.
Јакшы айтканга кайрал једер,
Јаман адаганга өлүм једер» — деди.
Алтын тонду алыптар,
Күмүш тонду күлүктер
Алаң кайкай бердилер.
Эрмек-сөзин үскүлөп,
Эр санаага түштилер.
Канча түмен калыктан
Кандый да үн чыкпады.
Карыкталган албаты
Кара агаштый тымыды.
Эл ортодон кенете.

Эмеген кижии көрүнди.
Алды-кийинин тудунып,
Аркан-коркоң јууктады.
«Быркан укту кижии эдим,
Бу баланы адайттам.
Элге-јонго јарайтан
Эптү сөсти айдатам» — деп,
Эмеген кижии айдып турат.
Кара күлер кеберлү
Каруулчыктар тургулайт.
Эмегенди сүргүлөп,
Эжикке де јууктатпайт.
Күмүш каалга өткүрө
Кан-Јегей оны ајарды.
Эмегенди экелзин деп,
Эжикчилерге јакыды.
Той јазалыла торколоп,
Кийиндирзин деп јакарды.
Эмеген айылга киреле,
Эпши јанына чөмчөйдү.
Кыйа кураан бөрүк ле
Кызыл торко тон кийди.
Арка јердин арчыныла,
Кыр јердин кырчыныла
Аластанып тура берди.
Ак-боро беенин ак сүдин
Айры-тейри ол чачат.
Эки буурыл тулунын
Эрке сыймап айдынат:
«Ол баланын сөбгинде
Омыртка-үйе јок болзын.
Јаактуга айттырбазын,
Јарындуга тутурбазын.
Ат алдынан ат кечпезин,
Ок алдынан ок кеспезин.
Эрјинелү бай болзын,
Эркетендү јурт болзын.
Төрт кулакту Кара-Сары
Арырын билбес ат болзын.
Түмен өштү јенетен
Түдүл-Кара эр болзын.
Мыны уккан Кан-Јегей
Ширеенден түже јүгүрди.
Айландыра турган алыптардан,
Алдындагы бийлерден
«Адаган атла јөн пө?» — деп,
Аайын сакып сурады.
Эбире турган калык-јон
Эмеген сөзин јаратты.

Кан-Јегей ширее јанына
Қарганакты кычырды:
«Одордо турган малымның
Он үлүзин айдагар.
Ончо тапкан јобжөмнің
Он үлүзин алыгар» — деди.
Јети күнге той өтті,
Јерге неме түшпеди,
Тогус күнге той өтті,
Тобракка неме түшпеди.
Кул кижиниң кулагы
Кызарганча тойынды,
Күчүк ийттиң күйругы
Чычайганча семирди.
Јаман кижі јада чалчыды,
Јаман ийт јада үрди.
Ат јакшызы јарыш этти.
Эр бөкөзи күреш этти.
Учында албаты јыргалды
Түгезип болбой атанды.
Айыл-јуртка калык-јон
Алкыжын айдып таркады.
Арткан аш-курсактаң
Алып эмди јангылайт.
Ыраактазы кош коштоп,
Јууктазы јүк јүктеп,
Алып јанып баргылайт.
Түдүл-Кара баатыр бала
Эки конуп энем деди,
Алты конуп адам деди.
Куулыдан јазаган,
Кулузыннан чүмдеген
Күмүш, алтын соондор этти.
Ортолыкка кирип, он койонноң,
Межеликке чыгып, беш койонноң
Мерген-чечен ада берди.
Күннің күнге, айдың айга
Күлүк кезер өзүп јүрди.
Эркетендү Түдүл-Кара
Эр темине жууктай берди.
Бир катап Кан-Јегей
Айылында амыр отурды.
Анча-мынча болбоды,
Эки баатыр чакыга
Эрү-јылу токтоды.
Айылга кирип келдилер.
Кара кумдус колтуктаган,
Кара тажуур тудунган,
Тизе бажына чөгөдөп,

Тил жегилине куучындап,
Қару күүндү јеттилер.
«Јаан сөстө јажыт јок,
Улу сөстө уят јок.
Кызыл элик көрүнзе,
Адарга јүргенис,
Кыс јаражы туштаза,
Аларга јүрген улус эдис» — деп,
Алтын-Тана баатыр
Акту сөзин айдып турат.
Кан-Јегей ологро каруузын
Бир табынча јандырат:
«Јангыс уулду јурт эдис,
Артык ырыс конбогон.
Јатка барар кыс бала
Јажына бисте болбогон» — деди.
«Онызын бис билерис — деп,
Алтын-Тана айдып турды.—
Алтын-Јүстүк сыйныгарды
Қудалаарга келген эдис» — деди.
Кан-Јегей узак сананды,
Учында мынайда айтты:
«Азыраган балам эмес ол,
Мениле түңгей карындаш.
Алтын-Јүстүктиң бойыла,
Алтын-Тана, куучындаш.
Салым-конок бар болуп,
Санаа-күүни келишсе,
Артып кал деп айтпазым,
Айылың бу деп тутпазым.
Јажына ол отурбас,
Јаныма ол карыбас...»
Алтын-Тана ийнизи, Күмүш-Тана,
Алтын-Јүстүкти алатан
Күлүк баатыр болтыр.
Күрен атка минип ийди.
Алтын-Јүстүк айылын көстөп,
Аткан октый шугуй берди.
Эртезинде таң адарда,
Күрееленип күн чыгарда,
Күмүш-Тана једип келди.
Ай јаркынду карманынан
Алтын јүстүк алып берди.
Кан-Јегей оны танып ийди,
Қарыккандый улу тынды:
«Ат-эрјине кулагынды,
Уй малдың мүүстериндий,
Айрылышпайтан сыйыным эди,
Санаазы оның јеткен туру,

Салымы онын бириккен туру.
Алтын стол тургузыгар,
Айылчыларды отургузыгар.
Алама-шикир аш салыгар,
Аракы, кумус көп урыгар.
Жагыс сыйыныма адалган
Жаан учурлу той болзын,
Албаты-жоным тең жуулзын,
Атанардын ыргалын көрзин...» — деди.
Айландыра жаткан каандарды
Амадулу айтырып турат,
Албаты-жонун алдырып турат.
Алтынчы күнде той башталды.
Айылдаш жаткан каандар,
Алтын тонду алыптар,
Күмүш тонду күлүктөр
Күн эртеден жуулып келди.
Ат тыныжы куу туман,
Албаты жүзи кызыл өрт болды.
Ыраактазы бичикле,
Жууктазы элчиле,
Аксагы тайакла,
Сокоры жедекле
Соңдобой тең жедип келди.
Тайгадый эт туурылат,
Талайдый араку урулат...
Жети башту Желбеген
Жедип келген база турды.
Албаты-жон суурым салып,
Аш көдүрүп, ыргай берди.
Кан-Жегейдин айылында
Каандар, бийлер ыргай берди.
Алтын стол тургузылган,
Алама-шикир аш салган
Өргөө ичи бай болды.
Канча күнге той болды.
Айдары жок кеен өтти.
Арт-учында ак чөлдө
Ат жарыжын эдер дешти.
Алып-күлүктөр аттарын
Жарандырып гүймешти.
Желбеген-көкшин көк буканы
Мине согуп атанды.
Тал камчы кыйт этти,
Тазыл ээр чыкырт этти,
Желбеген жети кекенди:
«Баштапкы сыйды албазам,
Желбеген адым жерге калзын!» — деди.
Жолой жийтен азыгын

Тепшилерден терип алды.
Ич-карынды артынып,
Мендей-шиндей жүткүй берди.
Арткан улус эртезинде
Аттарына миндилер,
Ары болуп бардылар.
«Жетикүндүк жерде буткен
Темир терек жалбырагын
Жедип озо экелген кижин
Тойдын сыйын алар» — дешти.
Үч түнге, үч түшке
Кара тозын кайнап жатты.
Эртен турада чыккан күннинг
Эрү көзүн карык тутты.
Эңирде чыккан жарык айды
Эрикчелдү карык тутты.
Учинчи күнде ыраакта
Сары тагдак алдында
Чичке тозын көрүнди.
Саат болбой Кан-Жегейдин
Кан-Жеерени элес этти.
Алтын-Тананын Ак-Сарызы
Оны ээчий ойноп жетти.
Каза салып, төрт кулакту
Кара-сары ат келди.
Төртинчизи ак төгөйлү
Кызыл-күрөң ат болды.
Арткандары түн ортодо
Арып калган жеттилер.
Кара тозын кайнадып,
Ачу терлү келдилер.
Алтан түмөн үшкүрүп,
Арт-учында Желбеген жетти.
Көк буканын көк жалмажын
Сары өткөк алып койгон,
Айры-тейри оозынан
Ак көбүк ажып калган,
Тизезине жетире
Тилин уштып, солыктаган,
Көңкөрилип, бүдүрилип,
Көк бука жетпей кайтты.
Кара балкашка алдырткан
Кал Желбеген эмди болзо
Казырланып, арбанып турды:
«Озо келип, от алдаар ба?
Алдынан келип, ат алдаар ба?
Узүттердин тозынына
Үч конокко азып жүрдим.
Күрүмдердин жыт-талына

Күүним жанып, кузуп келдим!»
Мыны уккан Кан-Жегей баатыр
Жырсылдада каткыра берди.
Көбөнбиле кыптаган тонды
Желбегенге сыйлап турды.
Желбеген-көкшин көк букага
Баш-шыйрактаң коштоп турат.
Ич-карынды арчымакка тыгып,
Иле тудуп, арта чачат.
Айдары жок сүүнген бойы
Алтын-Жүстүкти алкап турат:
«Алын эдегине бала бассын,
Кийин эдегине мал бассын.
Чыдырманнаң бек болыгар,
Чымалыдан көп болыгар» — деп,
Көк буказына минип ийди,
Көбөн тонды кийип ийди.
Желбеген-көкшин желбендеп,
Жерин көстөп жүрүп ийди.
Тозын таркап, токынай берди,
Той божогоны көрүне берди.
Алтын-Жүстүк алган малын
Айдап турбай эмди кайтты,
Алган жөбжөзин алтан төбгө
Коштой бербей эмди кайтты.
Бир күнде эртен тура
Түдүл-Кара жүгүргенче келди.
Айыл ичинде улуска
Аланзып айдып турды:
«Төрт какпакту кара тайга
Тескери көчкөлөн жат,
Төрт толукту кара көл
Тескери чайпалып жат.
Бу не мындый? Не болгон?
Эне жер неге тондолгон?»
Отурган улус алаң чочып,
Айылдан чыгып көрүп турза,
Төрт какпакту кара тайга
Тескери көчкөлөнүп жатты.
Төрт толукту кара көл
Тескери чайпалып жатты.
Анча-мынча болголокто,
Ачу жоткон салкын келди,
Мөңүн суулу мөндүр келди,
Ай караңуй түже берди.
Ат тыныжы тумандалып,
Эр жүзи от жалдалып,
Таспа-Кара атту
Сокор-Кара баатыр

Жеде келбей канайтты.
Кан-Жегей баатыр карыга берди,
Кара кумдус колтуктанып,
Карган бойы мүргүй берди.
Таспа-Кара атту
Сокор-Кара баатыр
Ат камчызын талайып,
Ат үстинең согорго турды.
«Жаңгыс уулың, Түдүл-Караның,
Адын адаган жыргалга,
Жаңгыс сыйным, Алтын-Жүстүктин,
Кижиге барган тойына
Кычырбаганың бу ба? — дийт, —
Кыйыктаган турун — дийт. —
Күндү жерде айылдашпаган бойыс
Күн алыста тушташкайыс.
Күндү жерде күндүлөшпеген бойыс,
Күн алыста көрүшкейис» — деп,
Сокор-Кара баатыр айтты,
Аттың оозун бура тартып,
Ары болуп уча берди.
Сары чөлдин учы төмөн
Салкын кептү шунгуй берди.
Казалаган Кан-Жегейге
Кан-Жегей минип ийди.
Кызыл тажуурда аракы алды,
Эки ириктин эдин алды.
Карындажынын кийининен
Мендей-шиндей жүре берди.
Сары чөлдин түбинде
Сокор-Караны көрүп ийди.
Темир терек бажын эеп,
Темир жапаш туткан эмтир.
Таспа-Кара адын соодып,
Токум-кежим төжөнгөн,
Арташ күйлөр жастанган
Табыланып жада берттир.
Кан-Жегей једип келди.
Кара кумдус колтуктаган,
Тизеленип чөгөдөгөн,
Кызыл тажуур тудунган
Кан-Жегей жайнай берди:
«Жаңгыс жаманым ташта — дийт, —
Жастыргамды түзедейин» — дийт.
Аракызын уруп турат,
Алтын чөбчөй чөйбө тудат.
Сокор-Кара кату баатыр
Каңгыс эдип унчукпайт,
Кылас эдип аярбайт,

Карый берген Кан-Јегей
Канча жүзүн айдып келди,
Канча катап жайнап келди,
Таш болзо, жарылгадый,
Темир болзо, кайылгадый
Изү-кызу куучын болды.
Сокор-Кара күлүктин
Таш жүреги кайылды,
Тарынган бойы жымжады.
Алтын чөбчөй колго алды,
Арајанды ичип көрди.
Эттең-жуудан жип отурды,
Эрү сөстөр айда берди.
Эки карындаш эрмектежип,
Эреен-тереен эзирди,
Эрмек-куучын көптөди.
Сокор-Кара сүгүнип,
Карсылдада каткырат —
Кайа-таштар жемирилет,
Күрсүлдеде күлүмзиренет —
Күнчыгышта күнделет.
Сокор-Кара учында
Тату уйкуга бастырды.
Карындажынын жанында
Кан-Јегей коно отурды.
Таңдакталып таң атты,
Тамырланып күн чыкты.
Анча-мынча болбой туруп,
Ат тибирти угулып келди.
Алтын-Јүстүк де Күмүш-Тана
Айлык жердег көрүнип келди.
«Атанардын мендежүзине
Амадулу келген эдис.
Акаларла эзендежип аларга
Амадап бис жүрген эдис» — деп,
Алтын-Јүстүк айдып турат.
Сокор-Караны узак сақып,
Чат ойгозып болбодылар.
Соот эдип ойын ойноп,
Сары чөлдө отурдылар.
Алтын-Јүстүк сабарынаң
Ай сүрлү жүстүк уштыды,
Сокор-Кара аказының
Сабарына согуп ийди,
«Атанганның белеги болзың,
Барганымды мынаң билзин» — деди.
Јаан аказы Кан-Јегейле
Јакшылажып атандылар.
Айдын-күннинг түштүгине

Амадулу ырадылар.
Алты күннинг бажында
Сокор-Кара ойгонды.
«Кандый узак уйку болды?
Амыражым жетти» — деди.
Эки карындаш аттарына минип,
Эне јерине ууландылар.
Кан-Јегейдин өргөөзінде
Алтын стол тургускан,
Алама-шикир аш салган
Амыр-энчү отурдылар.
«Алтын-Јүстүк нениң учун
Ай жүстүгин артырган?
Апарып берзеер, акам», — деп,
Айдып турды Сокор-Кара.
Аказыла, јенезиле
Эзендежип эмди турат.
Түдүл-Кара баатыр уулга
Түмен јакшы сөстөр айдат,
«Мениң уулым Чичке-Карала
Таныш бол» — деп јакып турат.
Кан-Јегей айылдан чыгып,
Кан-Јееренине минип ийди.
Јол ортого јетире
Карындажын үйдежип койды.
Ай жүстүктн табыштырарга
Кан-Јегей ойто атанды.
Алтын-Тана јерин көстөп,
Күмүш-Тана күйүзүн истеп,
Амыр-энчү јортуп ийди.
Канча талай кече берди,
Канча тайга ажып келди.
Алтын-Тана, Күмүш-Тана
Јери-јуртын көстөп келди.
Ак малын аралай јелет,
Албаты-јонын јоктоп көрөт.
Алты конып карган баатыр
Ат чакызына јортуп келди.
Алтын-Јүстүк айылдан чыгып,
Ат аларга мендеп келди.
«Јуртыгарга јуу кирген — деп,
Алтын-Јүстүк айдып турды. —
Ай-Солоон ло Күн-Солоон деп,
Эки карындаш кирген — деди. —
Алтын-Тананың, Күмүш-Тананың
Атангалы үч конды.
Айыл-јуртты тоноголокто,
Ак малды айдагалакта,
Аргадаарга барган» — деди.

Мыны уккан Кан-Јегей
Алаң кайкап тура берди,
Аттаң түшпей түргендеп,
Ойто јана бурылды.
Түн јорукта коногы јок,
Түш јорукта үдези јок
Түрген-түкей барадат.
Шуурганду тайгалар ажат,
Шуурмакту талайлар кечет.
Айлык өдөр јерлерин
Түндүкке өдүп жүрет,
Јери-јуртына једип келет.
Мал турган јерлерин
Баргаа өлөң базып койтыр.
Јон јуртаган јеринде
Јонјолой өлөң өзүп калтыр.
Айылы-јуртын антарып койтыр,
Јеезезин жемирип салтыр,
Коозозын коскорып салтыр.
Алган јөптү үйиле
Алдынан бери эрмектү болгон
Аңылу јерди баатыр касты.
Аш-курсактаң сугуп койтыр,
Аракы-кумыс уруп салтыр,
Ак бичиктең чийеле,
Акту сөзин артырып койтыр:
«Бисти некеп келбезең кайдар?
Бисти истеп јортпозоң кайдар?
Ай-Солоон ло Күн-Солоон деп,
Аң жүрүмдү таңмалар,
Қанчаның канын төккөн,
Қанчаның бажын кургаткан
Қара јолду јутпаларга
Қара бажын бастырдың» — деп,
Бичип салтыр түргендеп.
Қарыган јажында түбекке түжүп,
Қан-Јегей кату чертенди:
«Јаңыскан јадып өлгөнчө,
Јакалажып өлбөин — дийт. —
Қоркып јадып өлгөнчө,
Қолдомдожып барайын» — дийт.
Қан-Јееренин минип ийди,
Қалык-Јонын некей берди.
Алдынан барган малы
Өлөң отоп барыптыр.
Қийининең барган малы
Балкаш јалап барыптыр.
Оноң ары изин истеп,
Јолын јолдоп барып јатса,

Кату јууның јаланы болтыр,
Кап ла кара јер эмтир.
Туткан јердең тудам эттең,
Қапкан јердең карыш эттең
Үзүлип калтыр бу јерде.
Ак-Сары ат јал јастантыр,
Алтын-Тана јең јастантыр,
Өлүп калтыр бу јерде.
Оноң ары Күмүш-Тана
Күүн-кайрал јок јуулажа бертир.
Қанча күнге јуулажып,
Јаан тайга колтугына бастыр,
Јаан талай сайына бастыр,
Қызыл-Күрен јал јастантыр,
Күмүш-Тана јең јастантыр.
Оноң ары Түдүл-Қара
Чейне чилеп эт кезижип,
Чеген чилеп кан ичижип,
Јүре берген ол болтыр.
Анча-мынча барганда,
Ак-бојонду јаланда
Төрт кулакту Қара-Сары
Јал јастантыр,
Түдүл-Қара јең јастантыр,
Эзин-салкынга соктырып,
Эән өлөңгө бүркедип салтыр.
Қанча ачуга бастырып,
Қан-Јегей эмди көрүп турза,
Агаштар бажы төмөн болтыр,
Тазылдары өрө болтыр.
Сокор-Қара баатыр
Қанду јууга кириштир,
Қалапту согуш баштаптыр.
Оноң ары көрүп турза,
Ончозын јазап ондоп турза,
Таспа-Қара јал јастантыр,
Сокор-Қара јең јастантыр.
Арга-мекези чыга берди,
Ал-санаага түже берди,
Қарган баатыр Қан-Јегей
Қайра болбой барып јатты.
Аттың түги токум өттир,
Эрдин чачы бөрүк өттир,
Қалапту ат Қан-Јеерен
Қунан күчке түжүп калтыр,
Қалапту баатыр Қан-Јегей
Кул кижиге түңгейлежип калтыр.
Айдуга барган ак малын,
Олјого бараткан эл-јонын

Ыраактан көрүп таныды,
Ылтам ого жууктады.
Алган эмди абакайы
Қан-Жегейди көргөн бойы
Мурын суузын мус төкти,
Көстин жажын көл төкти.
«Өлбөгөн бойың өлөрін,
Барбаган бойың барарың.
Айтканымды сен укпай,
Олүмди не истедин?» — деп,
Абакайы айдып турды.
«Ат өлбөскө алтын ба? — деп,
Айдып турды Қан-Жегей. —
Эр өлбөскө мөңкү бе?» — деп,
Эр чертенет энчикпей.
Аттан башка ат бүтпеген,
Эрден башка эр бүтпеген.
Қан-Жееренди бир сыймап,
Қан-Жегей мендеп атанды.
Ак малды айдаган
Ай-Солоонның малчылары,
Қалық-жонды айдаган
Күн-Солоонның черүлері
Қан-Жегейдің кийининен
Қарсылдада қатқырыжат,
«Қарған баатыр камықты
Антаратан туру» — дежет.
Анча-мынча ой өтті,
Адынан түшти Қан-Жегей.
Жал-куйругын тең сыймап,
Сурап турат адынан:
«Ай-Солоон ло Күн-Солоонның
Айылына бис жууктадыс.
Қазыр оштүни жететен
Қандый арга табарыс?
Түште болзо — канадым,
Түнде болзо — нөкөрим.
Қандый санаа айдарың,
Қандый сүме табарың?»
«Тыштым мениң куу туулак,
Ичим мениң жажыл јин.
Нени билер эдим? — деп,
Айдып турды Қан-Жеерен. —
Андый да болзо айдайың,
Билгенімди жайайың.
Үч талайдың белтиринде,
Үч өзөктің бакчыдында
Эки түңей бай терек
Элен чакка жайкантир.

Ай-Солоон ло Күн-Солоонның
Жуудан-чактан келгенде,
Түнеп алар тыш јери болтыр,
Түш түженер ээн јери болтыр.
Қачан озор келеле,
Қалың уйкуға киргенде,
Үч башту сур жылан
Бирүзининг оозынағ
Бирүзининг оозына
Кирип чыгып ол турар.
Онойып турған кийининде
Бирүзининг мандайына
Ол амырап жада берер.
Ол ло тушта үч баштын
Белтирин кезе адып көр.
Жастырған — бис өлөрис,
Жаспаған — бис өзөрис.
Жалмажыма мениң болзо
Жажына камчы тийбеген.
Эмди мени сен болзо
Камчылаарға килебе» — деп,
Қан-Жеерен айдып турды.
Қату сөөгін тартынып,
Қан-Жегей түрген атанды.
Қару адының жалмажына
Үч темденип туда берди.
Қан-Жеерен ачу киштейле,
Қарайлап чыкты кенетийин.
Жарт јерди јара тепти,
Жалбак ташты оодо тепти.
Ай салкыннан түрген кептү,
Атқан октын көөни кептү
Учуп ийди.
Қанча талай кече берди,
Қанча тайға ажа берди.
Үч талайдың белтирине,
Үч тайғаның бакчыдына
Једип келди.
Ай-Солоон ло Күн-Солоон
Темир терекке келгелек эмтир.
Ачына-јутпа баатырлардың
Амыраар ойи жеткелек эмтир.
Аайлаганын эмди билип,
Айдып турды Қан-Жеерен:
«Бай теректинг бирүзин
Јети өзөк кечире,
Јети тайға ажыра
Күнчыгыш жаар мергеде.
Экинчизин кодорып,

Алты талай кечире,
Алты тайга ажыра
Күнбадыш жаар мергеде.
Бай терек болуп кубулып,
Күнчыгыш жаар сен жыгыл.
Бирүзи болуп кубулып,
Күнбадыш төөн мен жыгылайын».
Кан-Жегей укканча да болбоды,
Удура сөс айтпады.
Эки жеңди түрүнген,
Эки эдек кыстанган
Базып келип, бай теректи
Уч темденип кодоро тартты,
Күнчыгыш төөн мергедеп ийди.
Јети өзөк кече берди,
Јети тайга ажа берди.
База бирүзин кодоро тартып,
Алты тайга ажыра,
Алты талай кечире
Күнбадыш төөн мергедеп ийди.
Күнбадыш жаар Кан-Јеерен
Бай терек болуп анданды.
Күнчыгыш жаар Кан-Јегей
База күзүрт жыгылды.
Ай-Солоон ло Күн-Солоон
Келеле, јаан кайкадылар:
«Эки терек нениң учун
Эки башка жыгылган?» — дешти,
Аттарынан тең түштилер,
Амырап јадар дештилер.
Эки түңей тош боронын
Ээрин тең алгылап ийди.
Эки терек тазылына
Экилезин соодып койды.
Эки баатыр јайымданып,
Эмди јадып уйуктай берди.
Эки боро чала сезип,
Шоокыргылап тура берди.
Кан-Јеерен илби-тармыла
Тоқынадат аттарды.
Кан-Јегей бойы көрүп јатса,
Кайкалду неме башталды.
Уч башту сур јылан
Тыйрас эдип көрүнди.
Бир баатырдын оозынан
Экинчизине мендеп кирди.
Ары-бери канча катап
Айрас калып ойноды.
Ай-Солооннын мандайына

Арт-учында јада берди.
Оны көргөн Кан-Јегей
Ок-жаазын ала койды.
Энирде тартып көргөни
Эртен турага једе берди.
Эрте танда шыкаганы
Энир бойго түже берди,
«Оймок тутпаган колым,
Ойо тий — деди, —
Ийне тутпаган колым,
Ийменбей тий» — деди.
Эргек төстөгн ыш чөйилди,
Ок бажынан от јайылды.
Уч баштын белтирин
Узе сого адып ийди.
Ай-Солоон ло Күн-Солоон
Кыйгыбыла тургулап келди.
«Кан-Јегей!» — деп айткан бойынча,
Кайра жыгылып, олгий берди.
Кан-Јегей ле Кан-Јеерен
Кактангылап силкинди.
Карган бойлоры јиитке түңей,
Эски бойлоры јаньга түңей,
Јарык, өңжүк тургулады.
Кан-Јегей баатыр кату базып,
Кан-Јееренге ойто минди.
Эл-јонымды токунадып,
Өлгөндөрдү тиргизетем деп,
Ойто јана јортуп ийди.
Албаты-јонын ол јандырды,
Ак малын ойто айдады.
Сокор-Кара сөбгине келди.
Ак арчуулды ала койот,
Ары-бери јаный согот.
Өлгөн-барган баатырдын
Турар јань јок болды.
Темир кайырчак эделе,
Карындажын ого салды.
Темир терек бажына
Кабайлада јууп койды.
Онон ары чөйө јортуп,
Түдүл-Кара сөбгине келди.
Арчуулбыла согуп турат,
Арка јердин арчыныла,
Кыр јердин кырчыныла
Кыйа-тейе аластап турат.
Эди-каны эмди толуп,
Түдүл-Кара тыныш тынды.
Эртезинен эки артык,

Озогызынан он артык
Туруп келди.
Оноң ары Күмүш-Тананың
Сөөгине олоп жетилер.
Эмдеп, томдоп, аластап,
Эрди тургузып келдилер.
Кан-Жегей ого сүүнип,
Жакарып турат мынайда:
«Түдүл-Кара ла Күмүш-Тана,
Ай-Солоон ло Күн-Солоонның
Айлы-журтын шиндегер.
Албаты-жонын жайымдап,
Жаңы жерге көчүригер».
Адына минип карган баатыр
Алтын-Тана сөөгине жетти.
Кару санаа айдып турат,
Канча түмөн эмдер этти.
Арт-учында Алтын-Тана
Ойгонгодый туруп келди.
Эки баатыр жаан сүүнчилү
Эки башка жаңгылай берди.
Кан-Жегей жанып келзе,
Албаты-жоны токунап калтыр,
Ак малы тойынып калтыр.
Одорлуда малы турды,
Одындуда жоны жатты.
Ай-Солоон ло Күн-Солоонның
Башкы малы жедип келтир,
Башкы жоны көчүп келтир.
Эртең тура айылдан чыгып,
Эр Кан-Жегей көрүп турза,
Төрт какпакту кара тайга
Күн тескери көчкөлдөнүп жатты.
Төрт толукту кара көл
Күн тескери чайбалып жатты.
Агаштар тазылы өрө болуптыр,
Баштары десе төмөн эмтир.
Кан-Жегей көрүп, кайкап турды.
Кандый жеткер эмди келди?
Сокор-Кара эзен болзо,
Ол келип жат дегей эди.
Тазыр-мазыр жоткон түшти,
Тамыр-тымыр жааш келди.
Ат тыныжы куу туман,
Эрдин жүзи кызыл өрт.
Таспа-Кара тай атту
Чичке-Кара баатыр келди.
Ат камчызын көдүрип алган,
Ачу-корон кыйгырып турды.

Алаң кайкап көрүп турган
Кан-Жегейге күзүрөп турды:
«Камыгыңды тиргизеринде,
Канча улусты аргадарында,
Жаңыс менин адамды
Не таштадың, таңма? — дийт. —
Сөөгине оның башта! — дийт,
Сөөгин де болзо көрөтөм» — дийт.
Кан-Жегей өрөкөн Кан-Жееренге
Катап ойто минип ийди.
Кородогон жинт баатырла
Кожо эмди жортуп ийди.
Канча талай кече бердилер,
Канча тайга ажып келдилер.
Сокор-Кара сөөгине жедип,
Соок санаалу көрүп тургулайт.
Темир теректен түжүреле,
Такып эмдеп баштагылайт.
Арчымактаң ак арчуулды
Алып чыкты карган баатыр.
Ары-бери жаңып турат,
Арка жердин арчыныла,
Кыр жердин кырчыныла
Аластап турат.
Бир де неме билдирбеди,
Сезер неме сезилбеди.
Самаразын чат сайгарып,
Эрекенин эптү тоолоп,
Эмди жазап көрүп турза,
Эр бүткөн Сокор-Караның
Эне берген алтын тынын
Жуу тужында үзе согуп,
Эрлик уурдап апарган эмтир.
Ачу-коронго чыдашпай,
Антыгып турды Чичке-Кара.
«Эрлик ийтти мен баспазам,
Адам уулы болбойын! — дийт. —
Жаш кижинин жаман өкпөзүн
Таштап койоор, абагай, — дийт. —
Алкыш-бийанаар айдыгар меге,
Эрлик жерин мен көстөйтөм.
Адамды барып көрбөйинче,
Айланып ойто мен келбезим!» — деп,
Чичке-Кара айдып турды.
Таспа-Кара адына минип,
Чичке-Кара шунуп ийди.
Ак-айасла эзендежип алып,
Жер-оозына чуралып ийди.
Айы-күни жок алтайга

Айланып түжүп келеле,
Алаң кайкап көрүп турды.
Таспа-Караны токтодоп,
«Ай канатту адым, — дийт. —
Эрликтин балкаш бргбөзи
Эмди мынан ыраак па?» — дийт.
Эки кулак сергидип,
Эржине ады айдат:
«Бу ла турган кайыннан
Эки будак сындырып ал.
Эки кодыр төб келер,
Эки будак кадап бер,
Эди-канын олоп жыжар,
Эргенек сөбгин оодо жыжар.
Эки будак кадап берсен,
Жолың сениң ачылар.
Бу ла кара жолло бар,
Эрликтин журты табылар».
Оноң ары Чичке-Кара
Узун жолдың учына жетти.
Кара жалаң үстинде
Кара жадык минген киж
Алды-кийинин камчыланган,
Аамайтыган отурды.
«Бу не мындый киж?» — деп,
Чичке-Кара кайкады.
Таспа-Кара аыктап,
Табынча ого жандырды:
«Күндү жерде жүрерде,
Күмүш ошкош неме ол.
Жаантайын минген адының
Бажына согор болгон ол.
Каразы ажынып бу жерде
Кара жадык сабап жат».
Чичке-Кара оноң ары
Чөйбө жортуп браатса,
Жети ирик терезин
Жерге жайып төжбөнгөн,
Тогус ирик терезин
Тобырактап жабынган
Эмеген-оббөнгөн жадыры.
Ары жат деп, бери жат деп,
Аңдышкылап жадыры.
«Бу не мындый улус?» — деп,
Чичке-Кара сурады.
«Күндү жерде журтаарда,
Күүнзешпеген күрүмдер» — деп,
Таспа-Кара жандырды.
Оноң ары Чичке-Кара

Ончозын кайкап баратса,
Жаңыс ирик терезин
Жайа салып төжбөнгөн,
Эки ириктин терезин
Эптү салып жамынган
Эмеген-оббөнгөн жадыры.
«Калак, тонуп калдын» — деп,
Кымыныжып тургылайт.
«Бу не мындый улус?» — деп,
Чичке-Кара кайкады.
«Эне алтайда журтаарда,
Эптү жаткан улус» — деп,
Эржине ады жандырды.
Эбире көрүп Чичке-Кара
Эмди мендеп барып жатса,
Текпиленген киж жатты,
Тери, тыны чыга бертир,
Бука-чардың жилинчигинен
Откүре тартырып койгон эмтир.
«Бу канайткан көөркий?» — деп,
Чичке-Кара сурады.
«Күндү жерде жүрерде,
Түнди сүйтөн киж ол.
Улустың семис чарларын
Уурдап жиген көөркий ол» — деп,
Көөркий ады айдып турат.
Чичке-Кара оноң ары
Чочып, кайкап барып жатса,
Эки төбө удур келди,
Эреен-тереен мантап келди.
«Эки чакы тургуспазан,
Эди-канын агызарыс,
Эргенек сөбгин сындырарыс.
Жыжынарыс, сөйкөнөрис,
Жыгыларыс сего!» — дешти.
Эки будакты Чичке-Кара
Эки башка кадап ийди.
Эки төбө жыжына берди,
Эр баатырды алкай берди:
«Аларыңды алып жан — дийт, —
Једеринге једип жан» — дийт.
Чичке-Кара оноң ары
Мендей-шиндей барып жатса,
Чичке кемирү кечүде
Уч кара үй киж
Урпейишкен отурды.
Алып баатырды көрөлбө,
Агын-көгин каткырышты:
«Алтан жылга сакуган

Ак учук келди» — дешти.
 Тап Өтире Таспа-Кара
 Аайлаганын айдып турды:
 «Эн-учугысты кадыттар
 Учуктаары эмди жарт.
 Куйругымнаг јети кылды
 Карамдабай јула тарт.
 Јетен кулаш учук эдип,
 Јеектерге алып бер».
 Чичке-Кара јети кылдан
 Јетен кулаш учук этти.
 Уй улуска туда берди,
 Учүлезин сүүне берди.
 «Ак малын көп болзын,
 Ак учугы бек болзын,
 Аларынды алып жүр,
 Јииринди јип жүр» — деп,
 Олор эмди айдып турды.
 Эмди мендеп Чичке-Кара
 Элезен эдип барып јатса,
 Эрликтин балкаш өргөөзи
 Көрүнүп келди ыраактаг.
 Ат чакыга келип түшти,
 «Айылында ба агабыс?» — деди.
 Төрт толукту чой идиргенде
 Түмөн улус кыйында эмитир.
 Сокор-Кара база мында,
 Ончо бойы онго бертир.
 Талортозы кара сангыска
 Чөнгүп калган турды.
 Ал санаазын јылыткан,
 Бий сыгытта отурды.
 Чичке-Кара ичкери базып,
 Чой эжикти ача тартты.
 Ээк сагалы эмчекке јеткен
 Эрлик-Бий мында отурды.
 Јал кара јаак сагалы
 Јарын ашкан отурды.
 «Качан өлгөн кижини эдинг?» — деп,
 Кайкагандый ол сурады. —
 Не керектү сен келдин? — деп,
 Нени айдарын ол сакыды.
 «Өлгөнүм үч конды — деп, —
 Чичке-Кара айда салды. —
 Јелим кара көчөгөрдөг
 Ичижейин деп жүрген эдим.
 Јелтек кара чырайаардан
 Алыжайын деп келген эдим» — деп,
 Чичке-Кара айдып турды.

Ала-была таңкызын асты,
Аба-Эрликке суна тутты.
Эңчейип берип жадала,
Эк сагалынан ала койды.
Эжиктен оны чыгара тартты,
Идиргенге алып чыкты,
Төрт казыктан кадап ийди,
Төрт санынан кере тартты.
Чичке-Кара жетен тудам
Ыргай чыбык сындырып алды.
Ый-сыгыдын чөйдирип ийди.
«Чакка кыстап адамды
Неге кыйнап өлтүрдин?!
Ару тынын уурдайла,
Сагыска не чөнүрдин?!» — деп,
Чичке-Кара сурап турды.
«Уле-коногы жеткен — деп,
Укүстеп Эрлик айдынат.—
Албанбыла албадым,
Тутпадым! — деп кыйгырат. —
Күндү жерде жүрөрдө,
Күүни жаман болгон — дийт.—
Тоомжызы жок жүрүмнүн
Толынтазы мындый» — деп,
Эрлик эмди айдып турат.
Чичке-Кара эмди болзо
Эт-тамырын Эрликтин
Канча башка үзе согот.
Эрей согуп келерде,
Эргенек сөөгү көрүнди.
Чичке-Кара Эрликке
Айдып турат эмди:
«Аайладың ба эмди?
Адам тынын сагыстан
Аларын ба, таңма!» — дийт.
«Чыгарайын, калак» — деп,
Чыгырып Эрлик жайнады.
Эрликти чечип алала,
Чичке-Кара айдады.
Адазынын жанына
Албанбыла экелди.
«Элчилерим, угыгар! — деп,
Эрлик эмди кыйгырды. —
Сокор-Кара баатырды
Сокпогор! — деп жакарды. —
Бу уулына эмди ле
Беригер» — деп жакыды.
Эн учугу салбандап,
Эрлик жанарга мендеди.

Оргөбозинин эжигин
Откүре тыг жабынды.

Бир күнде Түдүл-Кара

Адазына сөзүн айтты:

«Јастанарга јен эледи,

Јабынарга тон эледи.

От одырар јерим кайда?

Кожо отурар эжим кайда?

Ак-јарыкты көргүскен

Ада-энем, айдыгар».

Алтын-Чачак энези

Араай айтты уулына:

«Киндигинди бирге кескен,

Кирбигинди бирге јайган,

Айдып салган сенин эжин

Ак-Сары атка минген

Сары-Кааннын балазы,

Алтын-Топчы көөркий эди.

Барар јерин ыраак болор,

Барган јерин кату болор.

Јагыскан сен јортпогын,

Чичке-Караны кожо алгын».

Јит баатырды алдырып,

Түдүл-Кара элчи ийди.

Уч коноктын бажында

Чичке-Кара једип келди.

Эки баатыр эмди учында

Көрөн јепсел салынып,

Көө куйак кийип турат.

Ай карагай саадактарын,

Алмас-болот үлдүлерин,

Аткыр кара јыдаларын

Арка-бойго салынгылайт.

Агаш-ташла јакшылажып,

Ада-энеге эзендежип,

Атангылап јорткылады.

Албаты-јонды аралап,

Ак малды јакалап,

Јаан-јаан талайларын

Кайык сукпай кечкилеп јүрди.

Јаан-јаан тайгаларын

Камчы сокпой ашкылап јүрди.

Сузуп ичкен сууларын,

Сунуп баскан алтайын

Одүп сала бердилер.

Кускун учпас куба чөлгө,

Сагыскан учпас сары чөлгө

Түжүп келген јүрдилер.

Чөйө барган чөлди көрүп,

Чичке-Кара сүүнип турды:

«Ат ийдези кемнин артык?

Ченеп көрзө кайдар?» — деди.

Таспа-Кара адынын

Тартпас јанын тартып ийди,

Сокпос јанын согуп ийди.

Аба чөлдин түби төмөн

Элес эдип јада калды.

Кара-Сары адын эмди

Түдүл-Кара јайым салды.

Сегис кырлу кайыш камчы

Јалмажына ойноп ийди.

Эки баатыр элес эдип,

Эзин кептү барып јадат.

Јергелешкен калју аттар

Јерге тийбей барып јадат.

Эки баатыр кайра јортуп,

Истерин ойто көргүлөп келди.

Таспа-Кара казазына

Кара-Сары јетпей турды.

Көзи күйүп Чичке-Кара

Көкүп айдат там көбрөйлө:

«Эрдин күчи кемнин артык?

Күреш эдип көрөли бе?»

Эки баатыр јен шыманып,

Эки тайга баштарынан

Энчейип келип тудуштылар.

Кадай баскан јерлеринде

Кара көлдөр туруп калат.

Сойо баскан јерлеринен

Сайлу көчкө түжүп јадат.

Түдүл-Кара эр баатырдын

Тудары чек астай берди,

Тайанары көптөй берди.

Чичке-Кара бек баатыр

Мерген-чечен тартып турат,

Меке теге салып турат.

Арт-учында Чичке-Кара

Түдүл-Караны јыгып ийди.

Онон ары эки карындаш

Ойын салып, јүргилей берди.

Түш јорукта үдези јок,

Түн јорукта уйкузы јок

Түрген-түкей келдилер.

Алтын-Тана, Күмүш-Тана

Айыл-јуртына јеттилер.

Алтын-Јүстүк эјези

Сүүнбес бойы сүгүнген,

Каткырбас бойы каткырған.

Алтын стол тургузат,
Алама-шикир аш салат,
«Кажы жерге ууландыгар?
Кажы журтка жöблөндигер?» — деп
Каткы жайып сурап турат.
«Уч сүмердин алдында,
Изү аржан жаказында
Ак-Сары атка минген
Сары-Каанның балазын
Кудалап барып жадыс» — деп,
Чичке-Кара жартап турат.
Алтын-Жүстүк сананып,
Араай-жобош мынайда айдат:
«Сары-Каан ол балазын
Самарага бичибей,
Жажырган деп уккан эдим.
Кандый куучын болорын,
Калак, эмди билбедим».
Күмүш-Тана жестези
Атанарга жепсенди.
Күндүү гартып үч баатыр
Күнтүштүктө алтайды
Көстөп жүрүп ийдилер.
Уйделикти эмдиге түгдөп,
Коноктыкты үйделикке түгдөп,
Түргөн-түкей жорук болды.
Канча күнниң бажында
Уч сүмери көрүнип келди,
Изү аржан билдирип келди.
Албаты-жонын аралап,
Ак малын жакалап,
Арып-чылаган баатырлар
Араай жортуп келдилер.
Сары-Каанның сай өргөзү
Сары жаркынла чагылат.
Теңериге сайылып калган
Темир байзын журты турат.
Суда-тазылы эмди болзо
Алтыгы ороонло тудуш болтыр,
Сургулжын бажы бу болзо
Устүги ороонло тудуш эмтир.
Алтын чакыга баатырлар
Аттарын буулап түштилер.
Эжикти ачып, ээчий-дечий
Эрлер отура бердилер.
Сары-Каан калын төжөктөгү
Сагалын сыймап туруп келди.
Эзен-мендизин угушты,
Эрмек-сөзин билишти.

«Кайдаг келген улус эдигер?
Кандый жерди көстөдөбөр?» — деп,
Сары-Каан сурап турат,
Сагалын тең сыймап турат.
«Таспа-Кара атту эдим,
Чичке-Кара бойым эдим.
Сокор-Кара баатырдын
Сок жагыс уулы эдим» — деп,
Чичке-Кара айдып турат.
«Кара-Сары атту мен,
Түдүл-Кара бойым мен.
Кан-Жегей деп баатырдын
Кара жагыс уулы мен» — деп,
Түдүл-Кара айдып турат.
Күмүш-Тана база ла
Ады-жолун тоолоды,
Алтай жерин адады.
Чичке-Кара озолоп,
Чикезин айдып отурды:
«Улу сөстө уят жок,
Жаан сөстө жажыт жок.
Кызыл элик көрүнзе,
Адарга жүрген улус эдис,
Кыс жаражы туштаза,
Аларга жүрген улус эдис.
Тостың болзо кыбындый,
Торконын болзо жигиндий
Төрөгөн болор деп келдибис».
«Кемигер кудалап жүрген?» — деп,
Кенете каан сурады.
Чичке-Кара жандырып,
Чип-чичкечек айдып турат:
«Жастанарга жег элеген,
Жабынарга тон элеген.
Жыштырза турун болорго,
Тукурза ийт болорго
Жүрген эди эмди
Түдүл-Кара карындаш».
Сары-Каан эмди болзо
Сагалын такып сыймады,
Айдып турганы мындый болды:
«Адыгар слер жоботпогор,
Аш-курсагар коротпогор.
Айылыма конып алыгар,
Атанып эртен жаныгар.
Чын айдадым кыс бала
Чыгарда бисте чыкпаган».
Канча күнге кудалап турза,
Каан жымжабас кату болды.

Аракыны тутпас болды,
Айткан сөсти укпас болды.
Чөгөдөбүргө бут чылады,
Чөбчөй тударга кол чылады.
Бир күнде Чичке-Кара
Билинбес болуп жыгылды.
Угуп жатса, Сары-Кааннын
Уйи кемге де жакарды:
«Ол баланы төртөн эки
Намадан эмди алыгар.
Jaан наманын колына
Табыштырып койыгар».
Мыны уккан Чичке-Кара
Түрген-түкей атанды.
«Кайда барып жадын?» — деп,
Түдүл-Кара сурады.
«Төртөн эки наманын
Jерине барып жадырым.
Кызы оlorдо эмтир — деп,
Чичке-Кара айтты. —
Сары-Каан эртеп серенип,
Сакып мени сураза,
Аракы ичсе, чалчынгай,
Атанала барган де,
Учы-базын сананып,
Уйалган ла болбой де.
Уч конып мен келерим,
Белен болоор, жедерим» — деп,
Чичке-Кара айтты.
Сары тагдак алдында
Саг башка жер көрүнди.
Намалардын журты деп,
Jүрекке жарт томылды.
Чичке-Кара аяктап,
Кеен журттарды шингеди.
Jaан наманын агылу
Чакызына токтоды.
Төртөн эки наманын
Jaаны айылында отурды.
Чичке-Кара капшай ла
Тизеленип мүргүди.
Кенете чочып, jaан нама
«Керегинди айт» — деди.
Чичке-Кара жалтанбай
Чынын айдып турбай кайтты:
«Сары-Кааннын балазын
Кудалап алдыс, кайракан.
Акту Алтын-Топчыны
Ада-энези алдырган.

Айбылаарда мен келдим,
А, кайракан, баш болзын».
«Сенин келер учурын
Jок — деп, нама кыйгырды. —
Сары-Кааннын кандый да
Кызы мында жок!» — деди.
Канайып та Чичке-Кара
Канча жайнап болбоды.
Чат-аргазы чыгала,
Айдар сөзи түгенди.
Учунда Чичке-Каранын
Кош-кабагы жемирилди,
Кара көскө кан иргилди,
Ачынып, ол кыйгырды:
«Нама Уч-Курбустаннын
Элчизи деп бодогом.
Уй улустын кайырчагы
Эмтириң не? Билбегем.»
Наманы бүре тудала,
Эжиктеп сүүртеп чыгарды.
Төрт казыктан кадайла,
Төрт санынан буулады.
Ат камчызын алала,
Ачу сойып шылады.
Наманын бир кыйгызы
Устинде jaан ороондо болды,
Уч-Курбустанга угулды.
Бир кыйгызы тондолуп,
Төмөн жаткан Эрликтин
Төбөзине торгулды.
Чичке-Кара наманы
Чөйбө-чийе сабады,
«Сары-Кааннын балазын
Кайда суктын, айт!» — деди.
«Бойун кирип бедре» — деп,
Нама учунда айдынды.
Чичке-Кара айылдын
Ичин эбире тимирди.
Ак кебистин үстинде
Алтын кайырчак көрүнди.
Сыны десе эки өлү,
Тууразы жүк бир өлү.
Jарт ла бу деп билдирди.
Капшай алып, Чичке-Кара
Карманына сугуп алды.
Адын минип, сүгүнип,
Ары болуп менгеди.
Jaан нама кийининен
Jaда кармап, жер тырмайт.

«Ол кыстан уул чыкса,
Он тынына жетсин!» — деп,
Нама эмди айдат.
Чичке-Кара ыраактан
Оны угуп селт этти,
«Катап камчы жириг!» — деп,
Арга жокто кезетти. —
Айткан сөзи тагманын
Аар-чак боло бербезин,
Түбинде барып жеткерлү
Түбек боло бербезин — деди.
Лобожый берген жиит баатыр
Лортор-лортпос барадат.
Ал санаага түже берген,
Аза сагыш кире берген,
Арга таппай барадат.
Кыстын кызыл тынын кыйзам,
Килинчек жаман там көптөгөй.
От-коногын бузуп койзом,
Оноң жаман кыйын болгой» — деди.
Сары-Каанның журтына
Санааркап ол токтоды.
Түдүл-Кара ла Күмүш-Тана
Түрген кожо атанды.
Сары-Каанның абакайы
Кара болот кайчызын алды.
Сары-Каанның как бажын
Жара согуп түжүрди.
«Баланды апарып жадарда,
Нени көрүп отурын?» — дийт. —
Жаңгыс кыс баламнын
Эрмек-сөзүн укпадым» — деп,
Абакайы айдып турат.
Уч баатыр жергележиң,
Үн жоктон бараткылайт.
Кара жер Чичке-Кара
Кылас эдип туура көрбөйт,
Кыңгыс эдип унчукпайт,
Алган-тутканы билдирбейт,
Аайы-теейин жартабайт.
Алты күнге жорттылар,
Ат үстинен түшпедиңер.
Алтын-Тана, Күмүш-Тана
Алтайына жеттилер.
Алтын-Жүстүк жүгүрүп турат,
Аайы-теейин сурап турат:
«Барган керек бүткен бе?» — дийт, —
База нени уктыгар?» — дийт.
Түдүл-Кара айдып турат:

«Жарты жок неме болды.
Бүткен-бүтпегенин эмдиге
Бир де кижги билбес» — деди,
Конып жаткан түнинде
Комудалын жартап берди.
Алтын-Жүстүк эжези
Ачурканып кайкады.
«Эртен тура күн чыкканда,
Эр атанар тужында,
Эже, слер бир жалтанбай,
Чичке-Карадан сурагар.
Алган болзо, эмди берзин,
Ачынганын айтсын» — деп,
Түдүл-Кара айдып турат.
Тагдакталып таң атты,
Тамырланып күн чыкты.
Курсак азып, Алтын-Жүстүк
Кызыл тажуур колго алды.
Чичке-Карага туттурды.
Аракыны ол иче берди,
Аза чырайы жылый берди.
Эл-кал эзирип жүрди,
Эзирик чырайы ээрий берди.
Арт-учында араай айдып,
Алтын-Жүстүк сурап ийди:
«Амадап жүрген керегегерди не айтпас?
Алып бараткан баланы не көргүспес?»
Мыны угала, Чичке-Кара
Атанарга туруп чыкты.
Ат чакызына жеде берди.
Алтын-Жүстүк жүгүрүп келди.
Ат чылбырынан ала койды,
«Ачынба сен, карындаш, — деди,
Амыр-жөплө болзын — деди.
Жаан жажыт бар болзо,
Жаңгыс меге айтсаң — деди.
Алып бараткан баланы
Алган эжине табыштыр — дийт, —
Амыр-жакшы жадыгар,
Албаты жууп тойлогор — дийт. —
Мен баланы көрбөйинче,
Мынаң сен барбазың» — дийт.
Чичке-Кара карманынан
Кайырчагашты чупча тартты.
Карыкчалду кату көрүп,
Канча түмен кармап турды,
«Барлу болуп олүмим
Бала ооружынаң олзин!» — деди.
Кайырчакты бир талайып,

Кара жерге чачып ийди.
Алтын-Жүстүк эдегине
Айланып келип түжерде,
Ары көрзө, ай кеберлү,
Бери көрзө, күн кеберлү,
Атту кижги түжүп көрөр,
Жойу кижги жадып көрөр
Лаш абакай тура берди.
Оны көрүп Чичке-Кара
Түрген-түкей атанды.
Алтын-Жүстүк келеле,
Алтын-Топчыны алкады.
Түдүл-Кара ла Алтын-Топчы
Эмди жаңы көрүштилер,
Эптү-кару билиштилер.
Ада-эненин жерин көстөп,
Атанарга мендедилер.
Алтын-Жүстүк эжези,
Күмүш-Тана жестези,
Алтын-Тана кудазы
Атанып кожо жорттылар.
Түн киргенче болбоды,
Түдүл-Кара айылына
Түрген-түкей жеттилер.
Алып Кан-Жегей адазы,
Алтын-Чачак энези
Удура уткып келдилер.
«Келинди бис көрөр деп,
Кем бодогон эди — дийт. —
Эмди ончо баланын
Эзенин јарт көрдис — дийт. —
Жаңыс уулдын тойына
Жаңыланзын јерис — дийт. —
Канча түмен калыкты
Капшайлада јуугар» — деп,
Айдып турат ада-энези.
Алтан кааннын јеринен
Алып, бийлер алдырды.
Түнди, түшти ылгабай
Түмен элчи атанды.
Жаңыс Чичке-Қарадан
Жакшы солун келбеди.
Барган элчи кунугып,
Көс караңуй бурылды.
Ал санаада алыптын
Айтканын ол јетирди:
«Күндү јерде күндүлешпейли,
Күн алыста күндүлежели.
Күндү јерде айдышпайлы,

Күн алыста айдыжалы».

Түдүл-Кара тойына
Түндү-түштү келдилер.
Айылдаш јаткан каандар,
Алтын тонду алыптар,
Күмүш тонду күлүктер
Күн эртеде јеттилер.
Тайгадый эт тууралат,
Талайдый аш урулат.
Ат јакшызы јарышкан,
Эр бөкөзи күрешкен.
Канча ойгө той өтти,
Қайкамчылу бай өтти.
Сүүнген калык ичине
Сүреен эптү јарады.
Канча үйе-чактарга
Қару сөстөр таркады.
Той божоордо јажына
Токунап јуртай бердилер.
Жаңы айылду болгондор
Јаан ырысту јүрдилер.
Кан-Јегейден бир катап
Элчи келди келзин деп.
Түдүл-Кара үйиле
Түн атанды түргендеп.
Адазынын айылына
Арай чочып кирдилер.
Амыр-эзен угужып,
Ачу кайкай бердилер.
Баш буурайған Кан-Јегей
«Өлөр конок јеткен. — дийт —
Ак-јарыкта уулыма
Айдарга турган эдим — дийт:
Ат алдынаң ат кечпезин,
Ок алдынаң ок кеспезин.
Калык-јонын кичееп јүр,
Јери-јуртың корып јүр.
Мен өлгөжин, Чичке-Кара
Қара санаа јетирер.
Бир јеткерди бистин јуртка
Быжу ла ол экелер» — деп,
Айдып турбай эмди кайтты.
Қалғанчы сөзин айдала,
Кан-Јегей божой берди.
Алтын-Чачак энези
Алтын-Топчыга айдып турды:
«Јаңыс менин, келдим,
Јарык јакшы јурта,
Јатка берер кыс азыра.

Яныга конор уул азыра.
Алтын-Жүстүк эжегерди
Тарындырбагар, балдар, — дийт. —
Ада-энегер аттарын
Ададып жүреер, балдар», — дийт.
Алкыш-быйанын айдала,
Алтын-Чачак божоды.
Ада-эненин айылына
Ачу-корон жайылды.
Түдүл-Кара ла Алтын-Топчы
Ада-энезинин агару сөөктөрүн
Алтын кайырчакка салала,
Төрт толукту кара көлдин жаказында,
Төрт какпакту кара тайга бажында
Кайа-ташка сугуп койдылар,
Канча чакка жууп салдылар.
Алтын-Топчы ийдези чыгып,
Ичинде барлу жүрер болды.
Кенете бала ооружынан
Коркымчылу ооруй берди.
Бала табар ойи өтти,
Бажына жедер боло берди.
Алтын-Жүстүк эжези
Билбес жердег билип салган,
Сеспес жанынан сезип салган,
Барган элчиденг озо келди,
Бастыразын билип ийди,
«Арга жангыс Чичке-Карада,
Атанып мен барадым» — деди.
Ал санаалу бачымдап,
Ак-Сарызына минип ийди.
Түндү-түштү олут жок,
Түрген-түкей жүрүп ийди.
Ат жоругында амыр жок,
Алтын-Жүстүкте үде жок.
Чичке-Кара жерине
Чийе жортуп, жедип келди.
Эзен-мендизин билишти,
Эрмек-куучынын угушты.
Алтын стол жайылды,
Алама-шикир салылды.
Ал санаага чыдашпай,
Алтын-Жүстүк айдынды:
«Ага-карындашты не ундыдын?
Ачынып не тарындын?
Түдүл-Каранын жаш уйин
Оорула не кыйнадын?
Балага кыстап жадарында,

Баатыр болгон адын кайда?
Келин кижини каргаарында,
Кезер болгон адын кайда?»
Карыкчалду Чичке-Кара
Кыныс эдип унчукпайт,
Кылас эдип аярбайт.
Экелген аракыны ичип отурды,
Эди-канына өдүп отурды.
Алтын-Жүстүк эжези
Алтын чөбчөй колго алды.
Араай жымжак үниле
Алтайын адап кожондоды,
Жерде бүткен чечекти
Жергелей толуп айдынды.
Тенгериде жылдыска
Шыразын айдып адады.
Чичке-Кара учында
Сөс айдарга жазанды.
Карманынан кандый да
Эки түйүнчек кодорды.
Алтын-Жүстүк колына
Берип жада айдынды:
«Өлзө дө, мен өлөйин,
Барза да, мен барайын,
Уул бала чыкса, тыныма
Жедетен туру быжу ла.
Кыс бала чыкса, селинип,
Кыйатан туру жажына».
Алтын-Жүстүк атанып,
Алтын-Топчыга мендеди.
Айылга кирип түйүнчекти
Түрген чечип, эмдеди.
«Эки көзи жарыды — деп,
Эмегендер айдышты. —
Эмди тапкан балазы
Эр-киндиктү болды» — дешти.
Түдүл-Кара сүгүнип,
Эжезинин сурап турат:
«Арганы слер тапканаар,
Адын эмди адагар?»
Алтын-Жүстүк каткырат,
Ага-жегезин сананат:
«Бөднө-Чоокыр ат болзын,
Таш-Билек деп эр болзын».
Жети ирик терези жег жетпес,
Тогус ирик терези тон жетпес
Баатыр уул болды.
Эки коноло, энем деди.
Алты коноло, адам деди.

Айга өзөрүн күнге өзүп,
Жылга өзөрүн айга өзүп,
Эр-кемине једе берди.
Бир күн эртен тура
Төрт какпаку кара тайга
Тескери көчкөлбнди.
Төрт толукту кара көл
Тескери чайпалды.
Агаштар тазылы өрө турды,
Алтын баштары төмөн турды.
Жазыр-музыр салкын түшти,
Жалкын отту мөндүр келди.
Ат тыныжы куу туман,
Эрдин жүзи кызыл өрт.
Чичке-Кара казыр баатыр
Једип келген мында турды,
«Таш-Билек, бери чык!» — деп,
Ат үстинен кыйгы салды.
Таш-Билек чыга конуп,
Абагайынын адын алды.
Таш-Билекти Чичке-Кара
Ат камчызын талайып,
Ат үстинен сого берди.
«Не јаманды эттим?» — деп,
Таш-Билек кайкай берди.
«Кызыл тынын кыйарым,
Кызыл канын төгөрим!
Бажын сенин баспазам,
Адам уулы болбойын!» — деп,
Чичке-Кара кыйгырат,
Ат үстинен алгырат.
Түдүл-Кара ла Алтын-Топчы
Јагыс уулын јайнагылайт:
«Аганга кол көдүрбе.
Ачынганы өдө берер.
Јаанына сен удурлашпа,
Јаманы токтоп калар».
Чичке-Кара там тыгып,
Чыбыкбыла улдамдайт.
Јүзи-оозын тудунып,
Таш-Билек ого кыйгырат:
«Агабыс, калак, токтогор.
Арт-учы јаман болбозын.
Ат камчызын токтодоор,
Ачынганаар сергидеер».
Чичке-Кара там тыгып,
Чийе-тейе камчылайт.
Таш-Билек торт чыдашпай,
Ачынбас бойы ачынды,

Каныкпас бойы каныкты.
Укпай турган агазын
Удура тудуп силкиди.
Эге-бүге базыжат,
Қабыра-тебире тудужат.
Јаан тайганы сөгө баскылайт,
Јаан талайды јайа баскылайт.
Чичке-Кара учында
Чинези чыгып уйдадай берди.
Једип тудары астады,
Јер тайанары көптөди.
Таш-Билек оны тап эдип,
Көгөргөнгө көдүрип чыкты,
Көк булутла көмөлөттү.
Агарганга алып чыкты,
Ак булутла аралатты.
Көк корумга талайып сокты,
Чичке-Кара баатырдын
Чийне тыны жүзүлди.
Олгөн сөбги тайга болды,
Аккан каны талай турды.
Айылына келип Таш-Билек
Қара јер болуп отурды,
«Айдышкан јаманаар бар ба?
Ачынышкан өнбөөр бар ба?
Ол не андый болгон?» — деп,
Ада-энезинен сурады.
Түдүл-Кара уулына
Бир јажырбай јартады:
«Айылымды менин тударга
Аган меге болушкан — деди. —
Јаан намала тартыжып,
Јаан түбекке урнуккан.
Сенин колыннан өлөр деп,
Намага ол қаргаткан».
Мыны угуп Таш-Билек
Түнде болзо уйкузы јок,
Түште болзо амыры јок,
Ал санаада жүрер болды.
Аш-курсак јибес болды.
Чичке-Қаранын сөбгине
Түрген-түкей атанды.
Арка јердин арчыныла,
Қыр јердин қырчыныла
Айландыра аластап турат.
Ак арчуулла јангып турат,
Ары-бери согуп турат,
Чичке-Кара учында
Чичкиреле туруп келди.

Эки карындаш көрүшти,
Эки колдон тудушты.
Жаак бойдон окшошты,
Жарын бойго тапташты.
«Бир чагым айрылды» — деп,
Чичке-Кара үшкүрди.
Каргаш жаман ырады,
Кату керек божоды.
Оноң ары ол баатырлар
Озогызынан он артык,
Эртегизинен эки артык,
Айыл-журтка киришкен,
Аскан казан ичишкен
Амыр-энчү журтай берди.

АЖАРУЛАР

ИРБИС-БУУДАЙ

Бу чөрчөкти Кан-Оозы аймакта Экинур журтта жаткан Кокпоева Казак Торчыковнадан 1968 жылда Т. Тюхтенов ле З. Казагачева бичиген.

Чөрчөкти литературный эдип А. Адаров жазаган. Кокпоева Казак 1905 жылда Экинурдан ыраак эмес Булака деп өзөктө жокту кижининг билезинде чыккан. Он беш жаштуда осподон оорыйла, көзинен артап калган.

Казак Кокпоева көп кай чөрчөктөр, кожондор билер. Чөрчөктөрди Кокпоева адазынан ла Мойно деп кайчыдан уккан.

ОТУРГЫШ

Бу чөрчөкти 1959 жылда Яманчиков Жыртайдан Чунжеков Александр бичип алган. «Отургышты» литературный эдип Т. С. Тюхтенов жазаган.

Чөрчөктин төс учуры — Эрен-Чоокыр атка минген Отургыш деп баатыр үй кижининг бойынынг өштүлери ле тартышканы болуп жат. Орт-Калан ла Тош-Калан деп өштүлөр Отургышты баатырга бодобой, үй кижининг канайда албаты-жонды башкаратан, ак малды азырайтан деп, оны электеп, «козоолу журтын кодорорго, жезеелү журтын жемирерге» келгендер. Же Отургыш олондон коркыбай, бар күчиле, эп-сүмезиле тартыжып, өштүлери ле женип чыккан.

Яманчиков Жыртай «Алтай-Буучы», «Катан-Коо», «Кынару», «Кан-Күлөр», «Кан-Мерген», «Сары-Каан», «Караты-Каан», «Кан-Сары», «Чичке-Кара», «Арслан-Жабан», «Алактай», «Тоботой», «Отургыш», «Очур-Жеерен атту Очы-Бала» деп кай чөрчөктөр билер. Олондон бичилгени «Алактай», «Кан-Күлөр», «Кан-Сары», «Отургыш». «Алактай» деп чөрчөк «Алтай баатырлардын» 6-чы томында чыккан.

Яманчиков Жыртай 1880 жылда Кош-Агаш аймакта Ортолык деп журтта чыккан. Бу чөрчөктөрдиг көп сабазын Яманчиков Жыртай Курай журтта жаткан Чолтуев Куга ла Чиндакаев Абак деп кайчылардан уккан.

КУРМАН-ТААЛЫ

Бу чөрчөкти 1948 жылда Майма аймакта Сайдыс журтта жаткан Паспаулов Мефодий Николаевичтен С. С. Суразаков бичип алала. литературный эдип жазаган. Паспаулов 1883 ж. Улалуда ишмекчи кижининг билезинде чыккан.

КАН-ЖЕЕРЕН АТТУ КАН-ЖЕКПЕЙ

Чөрчөкти Кан-Оозы аймакта Экинур журтта жаткан Кокпоева Казактаң 1970 жылда Улужай Сергеевич Садыков бичип алала, оны литературный эдип жазаган.

АК-КОНҢЫР

Чөрчөкти Кокпоева Казактаң 1967 жылда Т. С. Тюхтенов бичиген. Литературный эдип С. М. Каташев жазаган.

КАН-КАПЧЫКАЙ

Чөрчөкти Шебалин (Эликманар) аймакта Бешпелтир журтта жаткан Константинов Ильядаң Илларион Павлович Сабашкин уккан. Оны эске алынып, 1957 жылда И. П. Сабашкин бичиген.

Чөрчөкти литературный эдип А. Адаров жазаган.

БАР-ЧООКЫР АТТУ БАЙЫҢ-КОО

Чөрчөкти Ондой аймакта Коркобы журтта жаткан Марков Шалбаадаң 1969 жылда Шатинова Н. И. бичип алган. Марков Шалбаа бу чөрчөкти жаш тушта Мамаков Сыгыр деп кижиден уккан.

Чөрчөкти «Бар-Чоокыр атту Байың-КОО» деп адаган да болзо, же ондо Байың-КОО керегинде эмес, онын азырап алган Кан-Шүлүзин деп уулынын жүрүми, жоругы, тартыжузы ла жөнүлери керегинде айдылат.

Чөрчөктө бой-бойына удур-дедире турган жакшы ла жаман эки ийде-күчтер тартыжат. Ол бир жанынан: Байың-КОО, онын ады Бар-Чоокыр, үйи Амыр-Санаа, уулы Кан-Шүлүзин, ады Кан-Жеерен, Ак-Бака; экинчи жанынан: Кара-Боодой, Кара-Каан ла олордын баатырлары. Мында Жес-Энейдин сүркебери жилбүлү. Жес-Эней жаман ийде-күчтердин эң коркуштузынын бирүзи болуп тура. учында Кан-Шүлүзинге болужып, Кара-Каанла тартыжат.

Тили жанынан бу чөрчөк байлык, художественный чыңдыйы кеен.

Чөрчөкти литературный эдип Шатинова Н. И. жазаган.

БОО-ЧЕРУ АКАЗЫ, БООДОЙ-КОО СЫЙНЫЗЫ

Бу чөрчөкти атту-чуулу туба укту кайчы Н. У. Улагашевтен 1943 жылда Маскачакова бичип алган.

Чөрчөк «Алтай баатырлар» деп бичиктин баштапкы томында чыккан, «Алтайын Сайын Салам» деп чөрчөккө бир канча түңей. «Алтайын Сайын Саламды» 1861 жылда академик В. В. Радлов бичип алала, 1866 жылда «Образцы народной литературы тюркских племен» деп бичигинде чыгарган. 82 жылдын бажында оны адын башкалап та болзо, Н. У. Улагашев айтканы наукага сүрекей жилбүлү. Же онызыла коштой бу алдынан башка чөрчөк.

Чөрчөктин төс геройы — баатыр кыс Боодой-КОО болуп жат. Ол өлгөн аказын тиргизерге амадап, ат-нерелү керектер бүдүрет.

Чөрчөкти литературный эдип С. Суразаков жазаган.

ЖОНОЙ-БӨКӨ

Бу чөрчөкти Эликманар аймакта жаткан Я. И. Челчушев айткан. Чөрчөктө Жоной-Бөкө деп жокту ангчы кижин Торгойок деп ачап камды, Уч-Курбустанды, Эрликтин бойынын ак-чек кылык-жангыла, эпчил шүүлтезиле женип чыкканы керегинде айдылат. Чөрчөктин кезик жерлери, өскө чөрчөктөрдөгизине түңей де болзо, же Жоной-Бөкө бойы алдынан башка чокум социальный ууламжылу ла художественный жилбүлү.

Чөрчөкти литературный эдип Шатра Шатинов жазаган.

КАН-ЖЕГЕЙ

Бу чөрчөкти Илларион Павлович Сабашкин Шебалин (Эликманар) аймакта Жыланду журтта жаткан Кочекон Жарганаттан 1907 жылда уккан. Кийининде бу чөрчөкти эске алынып бичийле Туулу Алтайдын история, тил ле литература аайынча научный шинжү өткүрип турган институтуна ийген. Чөрчөкти литературный эдип Э. М. Палкин жазаган.

И. П. Сабашкин Майма аймакта Александровка журтта жокту кижининг билезинде 1895 жылда чыккан. 1926 жылга жетире Александровкада жаткан. Оноң Улалудагы (Горно-Алтайск) үредүчилер белетеер курсты божодоло, Ондой аймакта Кайыңчы журтта үредүчи болгон. 1928 жылда бу ок аймакта Шашакман журтта үредүчи болуп иштеген. Онон өскө дө журттарда көп жылдардын туркунына үредүчи болгон.

Ол көп кай ла тегин чөрчөктөр, кожондор, кеп ле укаа сөстөр бичийле, институтка табыштырган.

И. П. Сабашкин 1962 жылда Ондой аймакта Каракол журтта жада калган.

БАЖАЛЫКТАР

Ирбис-Буудай, Кокпоева К.	5
Отургыш. Яманчиков I.	47
Курман-Таажы. Паспаулов М.	56
Кан-Жеерен атту Кан-Жекпей. Кокпоева К.	78
Ак-Конгыр. Кокпоева К.	98
Кан-Капчыкай. Константинов И.	117
Бар-Чоокыр атту Байыг-Коо Марков Ш.	137
Боо-Черү аказы, Боодой-Коо сыйнызы. Улагашев Н.	169
Жооной-Бокб. Челчушев Я.	186
Кан-Жегей. Сабашкин И.	197

АЛТАЙСКИЙ ГЕРОИЧЕСКИЙ ЭПОС, ТОМ VII

На алтайском языке

Редакторы Т. С. Тюхтенов и З. С. Суразакова. Художественный редактор И. И. Митрофанов. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректоры В. Т. Самыкова, А. А. Бокконокова.

Сдано в набор 2/XII 1971 г. Подписано к печати 10/I 1972 г. Формат 60×90 1/16. Печ. л. 15+0,63 вклейки. Уч.-изд. л. 16,20+0,61 вклейки. АН 09108. Заказ 4844. Тираж 3000 экз. Цена 2 руб.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, пр. Коммунистический, 44. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.